

Csillagórák Vekerdi Lászlóval

Herczeg János

Csillagórák

Vekerdi Lászlóval

TYPOTEX

Budapest, 2011

Lektorálta:
Schiller Róbert

© Herczeg János, Vekerdí László jogutóda, Typotex, 2011

ISBN 978 963 279 428 0

Témakör: *tudománytörténet*

Kedves Olvasó!

Önre gondoltunk, amikor a könyv előkészítésén munkálkodtunk.
Kapcsolatunkat szorosabbra fűzhetjük, ha regisztrál a kiadó honlapján,
a *www.typotex.hu* címen: így értesülhet új kiadványainkról, akcióinkról, programjainkról.
Megismerkedhet teljes kínálatunkkal, egyes könyveinknél pedig új fejezeteket,
bibliográfiát, hibajegyzéket, hivatkozásokat találhat,
illetve módja van arra is, hogy margójegyzeteit közzétegye.
Kiadványaink egy része e-könyvként (is) kapható: *www.interkonyv.hu*

Kiadja a Typotex Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének tagja

Felelős kiadó: Votisky Zsuzsa
Szerkesztette és tördelte: Leiszter Attila
Borítóterv: Tóth Norbert
Terjedelem: 20,5 (B/5) ív

Nyomás: Séd Nyomda Kft., Szekszárd
Felelős vezető: Katona Szilvia

TARTALOM

<i>Előszó</i>	9
---------------	---

1. AZ ÍRÁSGONDOLKODÁS SZÜLETÉSÉTŐL A KULTÚRA EVOLÚCIÓJÁIG

szövegek szerelmesi	17
navigáció a betűtengeren	18
ábécédé, hogyan kezdé...	20
az olvasmány	21
humanista pragmatizmus	24
másolatok és mutációk	25
két borítólapon közt a mindentudás	28
nem mindegy, hogy mit és kit nem értünk	33
katekizmusból nyelvtankönyv	37
lépcsők Bizánc köveiből	40
az alkalmas könyvet a megfelelő kézbe	41
vendégtudósok Magyarországon	47
diákkönyvtár és királykönyvtár	49
<i>Névjegyzék</i>	55
<i>Irodalom</i>	59

2. BELSŐ VILÁGEGYETEMÜNK

<i>1. beszélgetés. Kell lenniük „kicsiny átjáróknak”</i>	
megtört a jég	63
fölszállott a pára	70
az érpálya árapálya	73
<i>2. beszélgetés. Mikrokozmosz–makrokozmosz, áramlások–keringések</i>	
párhuzamos természetrajzok	77
„lélek lép a lajtörjén”	79

larvatus prodeo	83
„...csiribiri szellő-lány / Szikrát lobbant, / Lángot hány”	87
<i>Névjegyzék</i>	93
<i>Irodalom</i>	95

3. AZ EMBER A VALÓSÁG TÁRGYA

pillantás a vágóhídról	99
konkrét és absztrakt geometriák	104
a szépnek új valósága	109
a rend és világosság álma	116
<i>Névjegyzék</i>	120
<i>Irodalom</i>	122

4. VASBÓL VALÓ VAD HARC DAL

<i>1. beszélgetés. Vár szomszédvárat szül</i>	
„hol vannak e dalok, hol e dalszerzők” – és hol az olvasók?	125
szabadság, te szülj nekem pénzt!	128
rablólovagkultúra	130
lovagképregény	134
<i>2. beszélgetés. Gyönyörre vágyik, s gyűlölségre talál</i>	
egy irodalomtörténeti feladvány	138
erős, szép, vad sólymot magasba röptetett	140
erős, szép, vad királyné túl messzi tengeren	150
ama sötét archetipikus régmúltból	156
<i>3. beszélgetés. Vér és arany</i>	
napforduló	165
sziklaszilárd <i>mi</i> -tudat	171
„ott sebhető...”	174
a Rajna kincse	180
<i>4. beszélgetés. Nibelungok hullnak a porondra</i>	
Rajna-partjáról Duna-völgyébe	183
„ál színben, lépre ide csalva”	186
a Duna jóslata	190

volt egyszer egy „Vadkelet”	193
forró fejek és hideg szivek	199
a háború a hazájuk	203
kinek kezébe’ kardja	207
az időfolyam fővenyén	212
<i>Egy elmaradt beszélgetés nyersanyaga: Ballada az őrgófról</i>	214
Krimhilda álmatlansága	215
Minneregény a Duna mentén	217
kötelezettségek útvesztőjében	222
„egymásra halva dőlnek”	224
<i>Névjegyzék</i>	227
<i>Irodalom</i>	229

5. AZ ÉGI HÍRNÖK VISSZFÉNYE

a valóság makulátlansága	233
mentális optika	236
jelentős jelentés	242
instrumentális természettudomány	248
kontinenskerülő mediterrán eszmeáramlat	255
<i>Névjegyzék</i>	265
<i>Irodalom</i>	267

6. KOZMIKUS JÁTÉKOK

<i>1. beszélgetés. Örök törvények nyomában</i>	
keringő az égi bálban	271
a Teremtő ejtőgépe	280
matrjoskababa-naprendszer	289
teremtő szépség	293
<i>2. beszélgetés. A Világegyetem geometriája</i>	
világnézetek bújócskája	297
üveggolyóba öntve	299
a kristálybuborék csarnokában	304
időjáték	311
<i>Névjegyzék</i>	317
<i>Irodalom</i>	319

előszó

Mindig reggel 9-re mentem hozzájuk. (A Batthyány térről 8.40-kor induló 39-es busz hegyi utasai szinte ismerőseim lettek, a Határőr úti kutyák barátaim.) A kávé közben beszámoltam az átnézett szakanyagokról, súlyozást javasoltam. Laci ugyanakkor élém rakott további 10-20 oldal sűrűn telegévelt papírlapot, meg egy torony könyvet (több cédula lógott ki belőlük, mint ahány lapjuk volt). Ezt találta még. Kommentálta és kommandálta őket: mindegyik sajátos oldaláról világítja meg a témát, nélkülözhetetlen... Úgy 10-11 felé már semmi sem maradt elképzeléseimből, bekapcsoltam hát a magnót...

A *véges végtelen* címmel 221 adást készítettünk a Magyar Rádió számára. Eleinte gondosan felépített terv szerint haladó kultúrtörténeti sorozat volt, stúdióban, diákok kisebb csoportjának Laci előadott, a hallgatók néha kérdeztek, hozzászóltak. (Ámbár, amikor Laci lendületbe jött...) Az első húszból könyv is született *A véges végtelen* címmel.

Aztán, mivel hangtechnikailag nehéz volt a hallgatóságot megszólalóként kezelni, először egy „kerekasztalra” redukáltuk a résztvevőket, végül úgy tűnt, nemcsak a legegyszerűbb, a legjobb is, ha odahagyjuk a stúdiót, s riporter-magnóval készítem a felvételeket, kettesben. Ezzel a műfaj változott, és fokozatosan a koncepció is. Az előadásból *riport* lett, a módszeres építkezést pedig széttördelték Laci állandóan frissülő ismeretei. Egy újonnan felfedezett könyv, egy éppen lektorált vagy recenzeált anyag élménye borította az időrendet, módosíthatta az elemzést, más távlatokat mutatott; a kifejtés esszéyszerűvé vált.

Nagyjából egy órát beszélgettünk mikrofonnal, aztán még vagy ugyanennyit a „meccs” után. Visszaideztük a találatokat és a kihagyott helyzeteket. Értékeltek a spontán ötleteket, mi jó, mi elvetendő, mit bontunk ki alaposabban legközelebb, hiszen semmi sem volt befejezve, lezárva. És kicsit kalandoztunk is... Mindehhez hozzátartoztak Judit asszony melegszendvicsei („Ne kelljen már az ebéddel bajlódnia, leg-

alább Laci is eszik valamit!”), és egy levezető séta a meredeken lejtős Alma utcán, mindig lekísért a buszhoz.

Ami a szalagra rögzült, abból kivágtam egy harmincperces műsort, minden többi az emlékezet lomtárában halmozódott. Kincstárnak is nevezhetném, de a töredékek a legritkább esetben hasznosultak. Bőkezű pazarlás folyt, csak a legjobb részleteket emeltük ki, ami nem illett össze, legyen bár érdekes magában, félreraktuk: majd a következőben, ám akkorra rendszerint már lettek mások. A művészet és a tudomány dolgozik ilyen gazdaságtalanul. Nagy szórakozás, de a szerkesztőre komoly felelősség nehezedik.

Kellene egy újabb könyvet írni, van elég anyagunk – mondta néha Laci pénteki sétáinkon. Az MTA könyvtárától gyakorta mentünk hazafelé együtt a Duna-parton. Eredetileg szakanyagokért jártam oda, de aztán csak a sétáért is, jó befejezése a munkahétnek, jó kezdete a hétvégi munkának. A folyó felett a Budai-hegyek egymásra torlódó vonulatai ilyenkor az oldalozó napfényben olyan megfoghatók. Bármilyen elérhető. A felhalmozódott anyagból A véges végtelennek akár tíz további kötete is összeállna. Mindegyiken úgy két évet dolgozni..., és persze közben folytatni az esszéorozatot (bontakozik Newton korszaka)... Igaz, mindkettőnknek egyéb munkái és tervei is vannak, de talán mégis? Elértünk a metróhoz, és a mozgólépcső szenvtelen futószalagja vitt le az alagútba.

Másfél éve *Votisky Zsuzsa*, *Vekerdi László* sok könyvének kiadója, megbízott, hogy állítsak össze egy kötetet *A véges végtelen* néhány anyaga alapján. Válogassak a legkedvesebbekből, és kommentáljam az egykori közös munka emlékeit felidézve. Ezt tartja most kezében, kedves Olvasónk! *Riportesszéék?*, *olvasónapló?*, *történelmi novellák* *cizellálva miniatűrökkel?*, *gondolatjátékok?*, *szellemiségidézés?*... Ha legalább egy részét valamennyire is érdekesnek találja, teljesen mindegy! *Olvasnivaló!*

Az viszont bizonyos, nem művelődéstörténeti, tudománytörténeti értekezés! Kérem tehát, senki se keresse benne azt, amire nem is vállalkoztam! Mindössze visszalátogattam néhány szép kirándulásunk helyszínére.

Most ismét valami emlékezésnek kellene következnie, valami személyesnek. Ám nincs több említésre érdemes! Így dolgoztunk. Vekerdi László életéről pedig a továbbiakban alig lesz szó. Negyedszázados munkakapcsolat után sem tudok róla szinte semmit. „Laci mesélte”, ez mindig úgy értendő, hogy véletlenül elejtett egy megjegyzést.

Annyi személyesség azonban megmarad, hogy rendszeresen Lacinak nevezem; minden barátja, tanítványa, tisztelője így szokta emlegetni, ha róla beszélt. Remélem, az Olvasó is besorol e halmazok valamelyik met-szetébe! A Vekerdi László túl hivatalos, a Vekerdi kevés, hiszen még leg-alább két ismert Vekerdi van: József, az öcs, és Tamás, az unokatestvér.

*

– Az 1. fejezetben (*Az írásgondolkodás...*) több esszét daraboltam egybe. A továbbiakban nem áldoztam fel azokat a kis kompozíciókat, amelyekre a rádióműsorok terjedelme kényszerített minket. Szövegüket átdolgozva ugyan építkezéseket meghagytam, ezek néha Laci bravúrrjai, kevesen képesek hasonlókra. Az egykor kimaradt érdekesebb anyagokat (a lomtár mégiscsak kincstárnak bizonyult), a kapcsolódó gondolatokat és emlékeket inkább *jegyzetek* formájában aggattam a főszöveg ívére. Az irodalomban gyakori technika, alkalmazta Laci is *A véges végtelen* és az *Így él Galilei* kötetek esetében. Mind az olvasónak, mind a szerzőnek meglehetősen szabadságot ad, és emeli a dimenziószámot. Reményem szerint a könyv honlapján még további megjegyzések is születnek majd.

– Az esszék egyvégtében olvasásra készültek. (Ez az első kivétellel könnyen lehetséges.) Ne nagyon térjenek még ki a jegyzetekre, megtörik a gondolatmenet lendülete, szétfoszlik az asszociációk tere! A jegyzeteket nézegessék az esszé befejeztével, többségük magában is megáll. Azután – komolytalannak tűnő javaslat – érdemes ismét elolvasni az esszét. (Egy film is sok újat mond másodszor nézve.)

A jegyzetekben nem mindig derül ki, hogy mi melyikünk közlése, véleménye. Sokszor magam sem tudom, fogadja az olvasó mint közöset. (Ha szakmai hiba akadna, azt vállalom, Laci kontrollja nagyon hiányzott.) A hosszabb Vekerdi-idézeteket viszont idézőjelben, de nem külön kiemelésben szerepeltetem. Ilyenkor szóról szóra ő teszi a megjegyzést. (Néha ezek a mondatai máshol is ki vannak nyomtatva.)

Ha a jegyzetekben helyenként érződne némi ismeretterjesztői attitűd, az miattam van. Nem szeretném, ha egy rövid magyarázat hiányával olvasót veszítenénk. Aki tudálékosnak találja, kérem, ne vegye sértésnek, ugorja át!

Az esszék, illetve a jegyzetek vélekedéseiben, állításaiban néhol kisebb-nagyobb különbségek, ellentmondások is találhatók. Kerestem az összhangot, de nem kell annak a sok embernek, aki itt megszólal, azonos nézeten lennie. Esetenként Laci is variálja saját magát.

– Mikor a külföldi forrásnak nincs magyar kiadása, az idézeteket Vekerdi László fordította. Műfordítói a teljesítménye, a tudománytörténészek, a filozofok kívülállónak nehezen érthető nyelvjárását maga jól beszélte, körmönfont gondo-

latmeneteiket könnyedén követte és tolmácsolta (gyakran magyarról magyarra is). Eszmeáramlataik örvényeiből élvezettel emelt ki egy-egy érdekes gondolatot, fölmutatta nekünk, és szinte észrevétlenül tette oda mellé a sajátját. *Larvatus prodeo*, ki nem mondott jelszava volt neki is.

– Az idézetekben a nagyobb kihagyásokat szokásosan (...) jelöli. Saját betoldásainkat szögletes zárójelben közöltük szignálás nélkül.

– A fejezetek végén a *Névjegyzék* többfunkciós. Adatai főként az *időbeli tájékozódásban* kívánnak segíteni, de ha előre átfutjuk, *színlap*, ha utólag végignézzük, *emlékeztető*. A mellékszereplőkről egy-két szó eligazítást adnak, koruk nagy személységei voltak ők is. Az interneten szinte valamennyien könnyedén megtalálhatók, életrajzzal, munkássággal, képekkel. (A keresés során a jegyzékben megadott nevekből célszerű kiindulni.) Az ismertebb embereknek pedig a fejezetbeli szerepére van néha utalás.

– Az *Irodalom* felsorolása nem törekedett teljességre, inkább olvasmányjavaslat, mint tudományoskodás. A legtöbb idézett mű föllelhető a neten, legalább a címe, egyesek le is tölthetők. Az idő múlásával egyre több.

Az Olvasót általában is biztatom, folytassa a beszélgetéseket a neten való böngészéssel, alig tudja majd abbahagyni! A Google kínálatának gyors fejlődését a könyv írásának másfél éve alatt magam is megtapasztaltam. Ennek a műnek az egyik felhasználhatósága: Vekerdi László, a könyvtáros, ötleteket ad értékes anyagok keresésére. (Az élő szerzők közül soknak van honlapja, kutatók akár kapcsolatba is léphetnek velük.)

– A könyvnek van saját *honlapja* (a Typotex weblapján). Ott a nyomtatásban közölnél bővebb képanyag található, színesben, és többnyire legalább képernyőméretben. A frissítések folyamán felkerülnek a könyvből kimaradt jegyzetek, hozzászólások, kiegészítések (képek is), összesített névjegyzék, névmutató, további irodalomjavaslatok és az esetleges helyesbítések, netán újabb tudományos eredmények.

*

Választásaimban arra is gondoltam, hogy milyen támogatást kaphatok az egyes részek kidolgozásakor. Barátaim, ismerőseim sokat segítettek: *Albert Gábor* rendelkezésemre bocsátotta könyvtárát, *Kerner Ágnes*től fotókat kaptam a Szent László-legenda falfestményeiről, *Tellér Gyula* hozzájárult, hogy a Nibelung-ének legérdekesebb részét az ő fordításában közölhessük, az eposszal foglalkozó fejezetet *Vizkelety András*, a könyvnyomtatásról szólót *V. Ecsedi Judit*, a Sidereus Nuncius történetét *Szabados László* szakmailag ellenőrizte. A könyv egészét pedig *Schiller Róbert* lektorálta. Segítségüket, javításait, tanácsait köszönöm! Vekerdi László nevében is, többségük vele szintén baráti kapcsolatban volt.

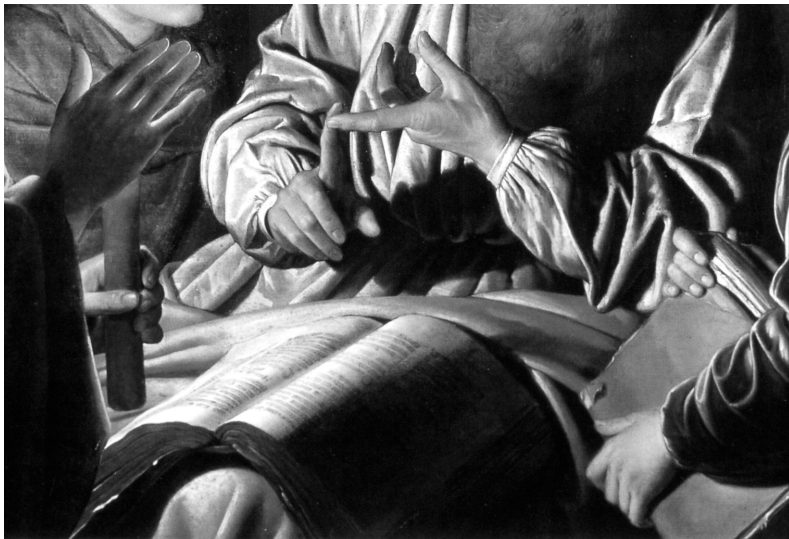
Külön köszönöm a kiadó türelmét és *Horváth Balázs* főszerkesztő, *Leiszter Attila* szerkesztő igényes, érezhető szeretettel és jelentékeny értékhozzáadással végzett munkáját!

*

Csillagórák voltak az összejátszások is, bár ezeken Laci csak hangban volt jelen. Intim szakasza a rádiómunkának: a stúdió technikai helyiségében csak páran vagyunk: a hangmester, a rendező, a zenei munkatárs. Forognak a szalagtekercek a stúdiómagnókon (mára a digitális technika egyszerűbb és személytelenebb). Laci beszél a hangfalból, ritmusra ügyelve kötik a színészfelvevételeket, a művész interpretációja is hozzátesz valami egyénit, keverik be a zenéket, mi illik jobban. Most hallom így én is először. A nyitott ajtóban megálltak néhányan, a rádiózenekar próbáján épp szünetet tartanak. Hallgatják ők is Lacit. Egy fiatal hölgy (világhírű szólista) beszél: „Eszméletlen jó fazon! Ki ez?”

Budapest, 2011. március 4.

Herczeg János

*„A könyvek barátaink, akikhez kérdéseket lehet intézni,
és akik felelni tudnak a kérdésekre,
akiknek a társaságában jól érezzük magunkat;
akiknek a lelke olvasás közben találkozik a lelkünkkel...”*

*Willem van Vliet: Filozófus tanítványaival (részlet), 1626
– National Trust for Scotland*

1

AZ ÍRÁSGONDOLKODÁS SZÜLETÉSÉTŐL A KULTÚRA EVOLÚCIÓJÁIG

A középkorban alakult ki az a gyakorlat, hogy a könyveket széljegyzetekkel, színes kiemelésekkel, eligazító jelekkel, rendszerező jegyzékekkel tegyék áttekinthetőbbé, hiszen a jól megválasztott passzusokon mind a prédikációk, mind az egyetemi viták sikere múltott. A szöveg interaktív használata új gondolkodásformákat fejlesztett. Valójában a könyv a nyomtatással és a terjesztéssel, de főként a tömegesedő olvasással született meg. A meglepően nagy példányszámban eladott művek azonos szöveget szórtak szét az egész világban, hogy aztán minden olvasójuk maga alkothassa meg a saját olvasatát. Így „a könyv lelke találkozott az emberek lelkével”, és e kapcsolat kölcsönösségéből és végtelen változatosságából öt évszázad folyamán a kultúra evolúciószerű fejlődése ment végbe.

Könyvtáros vagyok, mondta *Vekardi László*, ha műsorvezetők, szerkesztők kérdezték, milyen foglalkozásúnak nevezzék. Ezt sokan puritán fenegyerekeskedései egyikének vélik, pedig nem holmi sértett önérzetről volt szó; az *MTA Könyvtára* nem menedék volt számára (jóllehet így indult a dolog), hanem megszeretett munkahely. A szerzeményezés feladatköre telitalálat volt. Szellemi alkatának, amely óriási műveltségének gyarapításában is szüntelen, mindenre érzékeny és mindenre emlékező szerzeményezésben munkálkodott, pontosan megfelelt. Egy könyvtár maga is egy alkotás, hallottam tőle. – „Életművem egy része van az Akadémia könyvtárában. Hogy mik és milyen hamar válnak itt hozzáférhetővé, azzal egy ország tudományosságát, gondolkodásmódját lehet befolyásolni; óriási felelősség!”

Természetes tehát, hogy *A véges végtelen* sorozatában a könyv az egyik főszereplő. Több esszé témája volt. Ez a fejezet nyolc előadás egyes elemeinek összeszerkesztéséből keletkezett.

- 103. *Az írásgondolkodás születése* [1995.03.13.],
- 105. *Szövegek szerelmesei* [1995.10.16.],
- 146. *A könyvnyomtatás és a kultúra evolúciója* [2000.05.11.],
- 147. *Nem mindegy, hogy mit nem értünk* [2000.06.08.],
- 149. *A könyv lelke találkozik az ember lelkével* [2000.08.03.],
- 150. *Katekizmusból tankönyv* [2000.08.31.],
- 154. *Matematikai humanizmus* [2000.12.21.],
- 161. *A studiólók diszkrét bája* [2001.07.05.].

Az adásidőpontok is mutatják a vissza-visszatérést, de ezeket megelőzően és a továbbiakban is minduntalan felbukkan a könyv, a nyomtatás meghatározó, de legalább katalizáló szerepe. A *textualitás* szinte független az idő dimenziójától; az egyes események ugyan konkrétak, de a szellemiség évszázados áttűnésekben is szemlélhető. Így aztán a mi „tekintélyeink” is – akárcsak a *Margaritában* – gyakran „földrajzi és kronológiai kontextusukból kiszakítva egyfajta filozófiai jelenben” formálják az európai gondolkodást.

szövegek szerelmesei

Vekerdi László: Sokat foglalkoztatta a történészeket, miért Európa terjedt szét a világban, és miért nem a kínai civilizáció, vagy az arab, amelyek környezetükre szintén nagy hatással voltak, utóbbi többek közt az európai műveltségre is. Mégis Európa lett a meghatározó, és a mai globalizációs krízisben – ami nem egyszerű folyamat, az már látszik – szintén Európa és az innen átszármazott újkori Amerika életformája, gazdasága, viselkedési kultúrája, szemlélete és főként tudományossága terjed el, sok tekintetben a súlypontok áthelyeződését eredményező mértékben. Miben rejlett az egykori fölény? Rengeteg okot soroltak fel: az ágyúk, a betegségek és az immunitás, a házasítható állatok. *Anthony Grafton* – mindezeket elismerve – megnevezett egy nagyon fontos tényezőt (1995-ben), amelyről az addigiak nem beszéltek: ez pedig a *könyv*.

Herczeg János: Ha a könyv volt a világhódítás eszköze, akkor a kiindulópontok a középkori kolostorok szkriptóriumai?

V: Inkább a középkori egyetemek, amelyeken az oktatás szövegmagyarázaton és a szövegek értelmezésén alapult, és erre nevelt. Mai hasonlattal élve, a latin nyelvtant egyfajta *szövegszerkesztő* program gyanánt használták a vitákon, amelyek többnyire alkalmasan idézett szövegek össze- és szembeállításából álltak. Így teremtettek egy *textuális kultúrát*, és ebben képzett emberek kerültek ki az egyetemekről. A textualitásnak ezt a modern szemléletét már évekkel korábban *Durzsia Sándor* így fogalmazta:

Míg az antikvitás különböző korszakai a retorikáról vallott felfogásukat sajátos életszemléletük keretébe tudták illeszteni, és filozófiájuk szerves részévé tették, addig a keresztény középkor a retorikában csak különböző fordulatok, fogások, tehát pusztá eszközök tárházát látta.

H: Én bizony a humántudományok egyes művelőinél ma is gyakran érzem úgy, hogy a beszéd kedvéért beszélnek, lehetőleg idegen szóval megnevezett, alig definiált fogalmakkal spékelt paneleket kombinálnak, az győz, aki tovább bírja.

V: Ne keverjük össze napjaink egyes parttalanul fecsegő posztmodernjeit a szövegek akkori szerelmeseivel! Ők szilárd alapokon álltak, és szigorú szabályo-

kat követtek. Már *Szent Ágoston* (354–430) a klasszikusok tudományfogalmának tanulmányozása alapján átértelmezte a teológiát. Azt mondta, hogy a teológia is alapprincípiumokból indul ki, ezek a hittételek, amelyekből minden egyebet úgy kell levezetni, mint Eukleidész az axiómákból a tételeket. Ezért Szent Ágostonnál – még ha kezdetben szét is választotta őket – a teológia tudomány. Amivel azonban nem a teológiát léptette vissza, hanem a többi tudományt emelte meg már a 400-as évek első tizedeiben azzal, hogy a legkíméltebb logikájú teológia módszereivel és elvonatkoztatási szintjén igyekeztek tárgyalni más tudományos kérdéseket is, például fizikai, természetfilozófiai problémákat.

H: Absztrakt tudomány lehetett az nagyon, hiszen a kísérletező rész hiányzott belőle.

V: Majdhogynem lényegtelen volt a konkrét tartalom. Szövegekkel dolgoztak. Próbálták tisztába tenni a szövegeket, és ezt teológiai köntösben tették, például *Petrus Lombardus* alapművéhez, a *Liber sententiarum* négy kötetéhez (az 1140-es évektől) írt kommentárok formájában. Ez a következetes logikájú tudományosság olyan szintekre jutott, hogy amikor a 19. században Georg Cantor ezeket a szentenciákat olvasta, bámulva állapította meg, hogy a végtelen halmazok diszciplínáját előlegezik.

navigáció a betűtengeren

De térjünk vissza a középkorba, amikor a rétorok többnyire a meglévő – esetenként az említett módon létrejött – szövegek adatbázisából a fogalmakat, a képeket, esetleg a mondatokat emelték ki. A grammatika ezeknek a nyelvi elemeknek összefűzését, a mondatok alanyi és állítmányi részének helyes összeigazítását írja elő. De eközben némi értékhozzáadásra is lehetőség nyílik, hívja fel a figyelmünket *Durza Sándor*.

A stílusdíszítés a variációs lehetőségek kidolgozásával olyan nyelvi módszereket ad, amelyek birtokában könnyű lesz a fogalmazáskor a mondatvégek változtatása, alakítása a kurzus szabályaihoz igazodva.

Maga a kéziratoldal fontos szereplővé válik pusztán elrendezésével. A másféle betűvel, színes írással kiemelt kezdősorok, címek, nevek valójában a könnyebb fellelhetőség eszközei, és az illumináció, a díszítések, az iniciálék szintén a szöveg könnyebb áttekinthetőségét is segítették.

H: Nem is volt előzménye a középkori kódexek szövegelrendezésének?

V: Egyáltalában nem. Az egyre vaskosabb könyvekben szerettek volna minél

gyorsabban eligazodni. *Statim invenire* (Nyomban megtalálni, 1991) – Richard Rouse és Mary Rouse jellemző címet adott tanulmányának. Ezt írják:

A fejezetek listája segítette a keresett információt tartalmazó rész megtalálásában, ott pedig az oldal elrendezése könnyítette meg az információ tényleges fellelését. A kéziratoldal kialakításában bevezetett újítások kétértelműül a leglátványosabbak a 12. század tanulást segítő eszköztárában. Ekkor keletkeztek az olyan technikák, mint a kezdő sorok kurziválása, piros fejezetcímek, váltakozó vörös és kék színű iniciálék, váltakozó nagyságú iniciálék, paragrafusjelek. Az idézett szerzők nevét vörössel kiírták a margóra. A szövegben megjelölték a szószerinti idézet kezdetét és végét punctival; rendszerint két egymásmelletti ponttal a kezdő szó felett és két egymásfeletti ponttal az idézet utolsó szava felett. Ezek szerepeltek idézőjelként csökevényes lábjegyzetekkel kísértén. A 12. századi oldalelrendezés haszna szembeszökő, lényegében ma is használjuk minden eszközt, csupán a lapszéli glosszák kerültek át az oldal aljára.

H: Ma kockázatos használni a margót, mert a kötetzetben könnyen levágnak az odatördelt szövegből. A hasáb aljára írni biztonságosabb. De ők kézi munkával, egyedileg készítették a könyvet, tudtak vigyázni rá.

V: Ki is használták. A margóra írták a glosszákat. Ahogy szaporodtak a glosszák, egyre nagyobb széleket hagytak. A Biblia a 12. század végére több nagy kötetnyire dagadt. Végül is egy új keresőeszközzé lett szükség, ami aztán – mutat rá Rouse és Rouse – a prédikációk szerkesztésének igényeiből nőtt ki. Egy prédikációhoz kellett egy téma a Bibliából, aztán a témához kellett még egypár altémát csatolni. Segítségül a 12. század végén többen is úgynevezett *disztinkció-gyűjteményeket* állítottak össze. Egy ilyen disztinkció a Biblia egy szavának különféle lehetséges jelentéseit sorolja fel, és idézi a Bibliából a megfelelő szöveget, illetve hivatkozik a megfelelő passzusra. Ezért jó a Bibliának az a tüzetes, számozott versekre történő beosztása.

A Biblia egy-egy szavának különféle értelmezését bibliai textusokkal kellett illusztrálni. *Nubes* az *felhő*, *homály*. Erre a disztinkció: *tres sunt nubes*, azaz háromféle értelemben használja a Biblia a *nubes* szót: *obszcuritás a prófétáknál*, azaz homályosság a próféciákban, *mélyesség az isteni tanácsokban*, *rejtett termékenység a szüzességben*.

H: Az egyik értelemről akár át lehetett váltani a másikra, amivel meglepő fordulatot vett a prédikáció. Írók, költők hasonló célból gyakran forgatják az értelmező szótárakat, szinonimagyűjteményeket, közmondások, szólások gyűjteményeit.

ábécédé, hogyan kezdé...

V: A Bibliában nagyon sok ilyen többértelmű szó van, és az összegyűjtött disztinkciókat a 12. század végén egy nagy újítással *ábécé szerint* rendezte *Petrus Cantor*.

H: Ez volt a világon az első alfabetikus rendezés?

V: Még nem egészen! Egyelőre csak az első betűt veszik figyelembe. A meg-egyező első betűjű disztinkciókat nem a második betű, hanem valamilyen tulajdonság szerint sorolják, például a világ függőleges tengelye szerint haladva. Legfőként van az Isten, őalatta az angyalok, aztán a mennybolt, aztán a levegő, aztán az ember, aztán az állatok, a föld, a földalatti vizek, és végül a Föld gyomra, azaz a pokol. Eszerint például az *avis*, a madár *Ádám* előtt áll, mert a madarak a levegőben élnek, Ádám pedig a földön.

H: A vegyes rendezőelv még praktikus is lehetett a prédikációk konstruálása-kor, tartalmi információt hordozott.

V: A gyűjteménybe belevették az egyházatyákat, az újabb tekintélyeket és sok minden mást. Irdatlan mennyiségre növekedtek ezek a disztinkciók, viszont egy járatos pap gyorsan tudott tájékozódni, most már elég volt számára egy Biblia önmagában és egy ilyen disztinkciógyűjtemény.

H: Aztán mindez beszerezhetővé is vált nyomtatással sokszorosítva.

V: Ez volt az egyik terület, ahol a nyomtatás megtalálta a maga valódi értelmét. Mert eleinte még a kódexek mintájára készítették a könyveket. Meghagyták a széles margót, a nehezen olvasható betűket, és továbbra is többnyire kézzel készültek az igényesebb díszítések. Ezekkel a valamivel olcsóbb, kódexszerű könyvekkel elégitették ki a műgyűjtők megnövekedett keresletét. Az arisztokratikus kultúrának ugyanis fitogtatásra szánt eszközei voltak a szépen illuminált kódexek, mint az ékszeresek. Reneszánsz fejedelmi, hercegi udvarok reprezentációját szolgálták.

H: A nagyméretű, tetemes súlyú képzőművészeti kiadványok napjainkban is a reprezentatív ajándék szerepét töltik be. Olvasni gyakorlatilag lehetetlen őket.

V: A díszkódexeket nem is nagyon olvasták, legfőképpen részletekben. Lapozgatták, aláhúzogattak utalásokat, fel-felütötték a megjelölt helyeken. Ugráltak benne, azt mondhatnám, hogy szörföztek a betűtengeren. Ám a kódexek többsége használatra szánt, kisebb alakú, egyáltalán nem díszített pergamen- vagy papírkódex volt, amiket olvasóik-használóik sűrűn elláttak saját megjegyzéseikkel, és úgyszólván ronggyá olvasták őket. Ezért maradtak meg olyan kis számban, főleg az egyszerűbb papírkódexek. Ilyeneket használtak az iskolákban, egyetemen, a papok a prédikáció segédeszközeként és mindenki a magánájtatosságra. Amikor aztán a kínálat szélesedett, a nyomtatott könyv is megjelent díszítés nélkül, még olcsóbb formában, nagy számban, sok embernek hozzáférhetően, ekkor vált az az írott betű *textussá*, szöveggé.

az olvasmány

H: Alighanem ezzel fejeződött be annak az úgynevezett *írásgondolkodásnak* a kialakulása. Most már nem csak annak a néhány diáknak volt érdemes írni-olvasni megtanulnia, akinek ez a tudás a mesterségéhez tartozott, mert, mondjuk, írnok volt egy kancellárián.

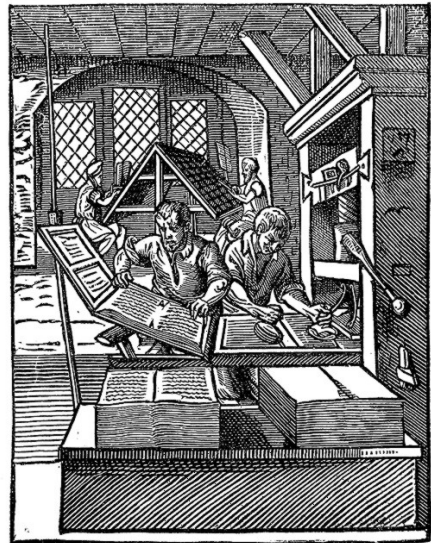
V: Érdemes ezt szembesítenünk *Hajnal István*nak egy súlyos állításával:

Ha az írásbeliség egy elitképzettségű réteg tulajdona marad, inkább tudományos virágzás várható, és nem az életnek általános átalakulása. Ha egy kormányzati rétegé, úgy valószínűleg elkülönült hivatalnokság alapodik meg egy meglehetősen mozdulatlan társadalomra nehezedve. Egyes kizárólagos gazdasági csoportok tulajdonában az írás inkább kereskedelmi központok fellendülését okozza. Valamennyi területnek együttes írásbelisége hoz csak valóságos kulturfejlődést.

Ez az európai művelődés egyik főlény. Kínában a második eset következett be, és a kialakult mandarinréteg leállította a fejlődést. A távol-keleti írásgondolkodás nem terjedhetett el, mert egy szűk réteg sajátja volt, amibe nem volt átjárás, ellentétben az európai társadalommal, ahol éppen az írás-olvasás volt a felemelkedés útja. Pedig a kínaiak még a szövegtöbbszörözést (egyfajta nyomtatást) is előbb kitalálták. Nálunk az oktatási rendszer egységes módszerei létrehoztak egy vele kölcsönhatásban lévő egységes írásgondolkodást, ami az olcsóvá váló könyvvel minden területre eljutott.

H: Amit sokan olvasnak, az beszédtema lesz, kötelezi a magára adó embert a könyv elolvasására, hogy ki ne maradjon az éppen érvényes kultúrából.

V: A kötelező szó a lényeg, mert így – ahogy *Grafton* írja:

Egy kéziszajtó – a háttérben a szedők dolgoznak, az előtérben a segéd festékezi a szedést, a mester ellenőrzi a nyomtatás minőségét, mielőtt áttenné a többi közé. A festékezés után majd egy tiszta lapot helyeznek a szedésre, rácsukják a fedőlapot és betolják a prés alá

kialakultak, és széles körben hozzáférhetővé váltak különféle textuális kánonok, amelyek a 15. és 16. században végső soron meghatározták az egyének kollektív magatartásmintáit. Radikálisan új jelenségekkel és új nézőpontokkal szembesítették olvasóikat. Ez a szembesülés és az ebből következő feladatok sokasága bonyolult szituációkat teremtett. Nem csoda, ha a reakciók spektruma a régi szövegek tekintélyéhez való szigorú ragaszkodástól egészen azok teljes elvetéséig terjedt. Cremoninitől Paracelsusig.

H: A nyomtatás két nagy haszna a kéziratossággal szemben egyrészt a sokszorosítás, másrészt az egységesített, romlás nélküli szöveg sok példányban megjelenése.

V: És a nagy példányszámban elterjedt könyvnek megjelenik az *olvasata*. A textuális kánonot pedig én vagy megtartom, vagy elvetem. *Cremonini*, az arisztotelianus filozófus körömszakadtáig ragaszkodott az arisztotelianus kánonhoz. Holott Arisztotelész filozófiája a könyvnyomtatás korában voltaképpen már megbukott, ám kanonizált formában élt tovább a Cremoninik olvasatában még akár a 17. században is. Na de, el is lehetett vetni Arisztotelészt, amint ezt tette *Paracelsus* már a 16. század elején. (No, azért van, amit átvesz – Grafton hatásvadász módon fogalmaz –, például a mikrokozmosz–makrokozmosz megfelelés gondolatát, de reneszánsz szellemben átértelmezi fiziológiai harmóniatanában.) A görcsös ragaszkodás és a teljes elvetés között a legkülönbözőbb olvasatok keletkeztek. Mindez a Bibliára is áll, de esetében az olvasatokkal hamar eretnekségbe lehetett keveredni. Mindazonáltal a könyv elterjedésével és a közkultúrának a megjelenésével az eretnekségnek a fogalma is módosul. Megeshetik, hogy én már nem eretnek leszek, hanem lutheránus. A lutheránusok és a kálvinisták nem eretnekek többé, ők ugyanannak a szövegnek egy más olvasatával álltak elő. Amit bárki ellenőrizhet, hiszen a Biblia már nem mint kódex jelenik meg, hanem kézbe vehető könyvként, amit mindenki maga olvashat, és akkor számára is keletkezik egy olvasat, és benne sajátos nézeteknek, akár egy más világnézetnek a lehetősége.

A kánont megtartó és elvető magatartásokat illusztrálja Giorgione 1508-09-ben festett Három filozófus képe (részlet) – Bécs, Kunsthistorisches Museum.

A szűrős (és gyanakvó) tekintetű ortodoxszal – jobb oldalt – mindnyájan találkozhattunk. A köpenye redőiből bármikor előhúzza a megfellebbezhetetlen klasszikusokat. Balról: ilyennek képzelhetjük Regiomontanust, mikor megtetszett Janus Pannoniusnak, s bár e kép festésekor az úttörő matematikusnak csak az emléke él, de Kopernikusz talán már gondolkodik az új kánonokon. A művész érzékeli a tudomány feszült atmoszféráját, és nem titkolja pártállását